

Aleksandra Siedlaczek (Częstochowa)

Rodzina współczesna w dobie przemian i jej wpływ na niepowodzenia szkolne

W polskiej literaturze zarówno pedagogicznej, jak i psychologicznej sprawy rodziny stanowią przedmiot licznych badań. Tę podstawową jednostkę życia społecznego analizuje się ze stanowiska pedagogicznego, psychologicznego, socjologicznego, prawnego i innych. Wynikiem tych rozważań jest wyodrębnienie się subdyscypliny naukowej, noszącej miano socjologii rodziny. Szczególnie istotne jest to obecnie, z uwagi na wdrażanie idei zjednoczonej Europy, w której wychowanie i opieka dzieci i młodzieży należą do priorytetowych zadań procesu demokratyzacji życia społecznego. „Tylko w rodzinie uwidaczniają się w całej pełni związki zachodzące między ważnymi sytuacjami. Tu można nauczyć się trudnej sztuki kompromisu i tolerancji. W tym *mikrościeńcu* jest wszystko co składa się na egzystencję małej grupy – są sukcesy i porażki, radości i smutki” (D.K. Marzec, 1995, s. 417).

W swojej analizie dotyczącej rodziny uwzględniłam również punkt widzenia E. Czarnockiej (1985), według której młodzież poszukuje wzorów do naśladowania w swym najbliższym otoczeniu lub w konkretnych ludziach, którzy byłiby dla niej niekwestionowanymi autorytetami moralnymi, a których cechy stanowiłyby zachętę do naśladowania.

Kondycja moralna, kulturowa, polityczna i gospodarcza wielkiego społeczeństwa zależy bezpośrednio od tego, jaka jest rodzina, jaka panuje w niej atmosfera emocjonalna, jakie wartości ceni, a jakie odrzuca, jakie cele stawia przed swoimi dziećmi, jak rozwiązuje własne problemy, jak buduje swoją wspólnotę, a jak łagodzi konflikty wyrastające ze zmęczenia trudnościami codziennego życia. Wielkie społeczeństwo jest zależne od rodziny, ponieważ ostatecznie ona decyduje, czy jego makrospołeczne cele zostaną urzeczywistnione, czy też spotkają się z bardziej czy mniej czynną dezaprobatą. W rodzinie „jak w soczewce” kumulują się wszystkie problemy makrospołeczeństwa (W. Świątkiewicz 1997).

W poszczególnych epokach historycznych cele wychowania w rodzinie ulegały zmianom. Były one wynikiem systemu wartości dominujących w danym społeczeństwie, tradycji narodowych i ideologii. Ich inspiracją mogły być religie, systemy filozoficzne czy polityczne. Stanowiły bowiem wyraz określonych wartości, które są powszechnie akceptowane. Pod ich wpływem zmieniała się struktura wewnętrzna rodziny, jej funkcje, a także treść życia codziennego. Rodzina opiera swoje funkcjonowanie na pewnych standardach, wzorach i normach regulujących wzajemne sto-

sunki członków rodziny oraz ich stosunki z innymi grupami i ludźmi. „To właśnie rodzina pokazuje dziecku – swojemu członkowi – wzory współdziałania w układach bliskości. Takich wzorów nie jest w stanie dostarczyć żadne inne środowisko wychowawcze, bowiem żadne nie powstaje z miłości” (D.K. Marzec, 1995, s. 417).

W dobie terażniejszości istnieje potrzeba rozważania istotnych wartości i znalezienia sposobu przekładania tych wartości na język praktyki edukacyjnej. Zmierzają zatem do „edukacji aksjologicznej”, czyli edukacji prowadzącej do świadomego wybierania wartości i określania ich hierarchii jako podstaw do konstruowania własnej filozofii życiowej (K. Olbrycht 1994). W sytuacji aksjologicznego rozwichrzenia rodzina zaczyna dostrzegać swoje uprzywilejowane miejsce w strukturach społecznego świata.

Przed współczesną rodziną stoją bowiem nowe, niezmiernie trudne i odpowiedzialne zadania. Mimo to rodzina współczesna w okresie przemian nie straciła do dzisiaj na swojej doniosłości. Jednak coraz częściej mówi się o jej kryzysie, której dysfunkcjonalność prowadzi do powstania zakłóceń lub zaburzeń, wśród których wymienia się takie czynniki, jak: nieprawidłowości struktury rodziny, niewłaściwe postawy rodzicielskie, niewłaściwe metody oddziaływań wychowawczych, nieprawidłowości w układzie stosunków wewnątrzrodzinnych, występowanie w rodzinie zjawisk patologii społecznej, niski poziom kultury życia rodzinnego, niski status materialny rodziny, czy niepożądane wzorce osobowe określonych ról społecznych.

Czynniki te mocno podkreśla M. Ziemska, wskazując jak wielki wpływ na proces kształtowania osobowości dziecka i nawiązania z nim właściwego kontaktu emocjonalnego wywierają stosunki międzyosobowe, charakterystyczne dla danej rodziny: osobowość rodziców, ich życie emocjonalne, wzajemny stosunek oraz sposób traktowania ról rodzicielskich (M. Ziemska 1968).

Zdaniem G. Murdock (1949), najważniejszą funkcją wychowawczą rodziny jest funkcja socjalizacji dzieci. Na ogół wszyscy autorzy są zgodni, że ważnymi czynnikami socjalizującymi dziecko są przede wszystkim: rodzina, grupa rówieśnicza, klasa szkolna oraz środki masowego przekazu. Jednak zasadniczym kanałem jej oddziaływania jest rodzina. Tu jednostka zdobywa pierwsze doświadczenia społeczne, od jakości których w dużym stopniu zależy proces socjalizacji. Proces ten, polegający na kształtowaniu się pozytywnych cech osobowości, dokonuje się bowiem w wyniku socjalizującego oddziaływania rodziców, ich wzajemnych stosunków, postaw wobec innych ludzi, norm społecznych i etycznych. Rozwój socjalizacji odbywa się w oparciu o dobrze rozwijające się potrzeby psychiczne oraz potrzeby społeczne. Słabo rozwinięte potrzeby lub ich brak prowadzi do opóźnienia procesu socjalizacji lub jego zaburzenia. W wyniku tego stanu mogą powstać niepowodzenia szkolne, przejawiające się depresją, załamaniem czy konfliktem z otoczeniem.

Prezentując rodzinę jako istotnie ważne środowisko wychowawcze, wyróżnić można takie czynniki wpływające na niepowodzenia szkolne, jak: czynniki ekonomiczne – czyli warunki materialne, sytuacja życiowa rodziny i atmosfera wychowawcza w rodzinie.

Niektórzy autorzy wyrażają pogląd, że wychowawcze oddziaływanie rodziny w pierwszych latach życia dziecka wywiera decydujący wpływ na jego dalszy roz-

wój. Zgodnie z tym poglądem rodzina kształtuje zasadnicze właściwości psychiczne dziecka, które nie ulegają poważniejszym zmianom. Źródeł nieprzystosowania społecznego należałoby więc szukać w niekorzystnych wpływach środowiska rodzinnego w okresie dzieciństwa oraz w powstałych wówczas sytuacjach traumatycznych.

Rodzice są odpowiedzialni za kierowanie rozwojem i dojrzewaniem swoich dzieci, sugerują normy i wartości, które są pewnymi drogowskazami w procesie dorastania, wywierają wpływ na wytworzenie się określonego systemu wartości.

W dzisiejszej dobie zadania stojące przed rodziną są trudniejsze niż w rodzinie tradycyjnej. Rodzina jako instytucja społeczno-wychowawcza, ulegając ewolucji, nie zawsze nadąża za dokonującymi się przemianami społeczno – ekonomicznymi. Problemy socjalne rodziny, przyspieszone tempo życia, zwiększona ilość obowiązków rodzą we współczesnych rodzinach napięcia i stany frustracyjne. Analiza problemu skłania do uznania, że w rodzinie istnieje wiele zagrożeń, które wynikają przede wszystkim z atmosfery wychowawczej domu rodzinnego określonej przez wzajemne więzi emocjonalne i postawy rodziców wobec dzieci. W zależności od tego, jaką postawę rodzice przyjmują wobec dzieci, mechanizm identyfikacyjny ulega wzmocnieniu lub osłabieniu.

Liczne badania naukowe prowadzone w ramach nauk humanistycznych wskazują, że przemianom rodziny towarzyszą różne niekorzystne zjawiska, takie jak: bezrobocie, pauperyzacja rodziny, poczucie zagrożenia, osamotnienia, ograniczenia działań przez wielkie organizacje, pragnienie sukcesów za wszelką cenę (L. Dyczewski 1993).

Rodzące się trudności i zaburzenia funkcji wychowawczych mają niewątpliwie wpływ na niepowodzenia szkolne dzieci i młodzieży.

A wiadomo, że im większy jest stopień niepokoju i konfliktowości życia społecznego, tym większe zadania wychowawcze spadają na rodzinę.

Zdaniem J. Konopnickiego (1964), środowisko przyczynia się w dużym stopniu do powstania różnorodnych zaburzeń w zachowaniu się dzieci i nierzadko stosowanie takich, a nie innych środków zaradczych trzeba zaczynać właśnie od tej zmiany. Powstawanie niepowodzeń szkolnych powodują syndromy różnych przyczyn, które rzadko występują w izolacji. Kompleksy przyczyn obejmują w głównej mierze uwarunkowania społeczno-ekonomiczne, biopsychiczne i pedagogiczne.

W ramach Zakładu Pedagogiki Opiekuńczej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie od kilku lat zajmujemy się problemem niepowodzenia szkolnego dzieci i młodzieży. Ustalenie rozmiarów i rodzaju trudności dydaktycznych pozwala na szukanie przyczyn i środków zaradczych w celu likwidowania niepowodzeń szkolnych. Potwierdzają to badania ankietowe przeprowadzone wśród 250 uczniów klas IV–VIII Publicznych Szkół Podstawowych, nauczycieli i rodziców.

Przyczyny niepowodzeń szkolnych są niezwykle złożone i wielorakie, co podkreślają zgodnie wszyscy badacze, którzy zajmowali się dotychczas ich analizą. Nie wszyscy są zgodni, co do tego, które spośród różnych przyczyn, zazwyczaj ściśle ze sobą powiązanych i warunkujących się wzajemnie, odgrywają dominującą rolę i rozstrzygają ostatecznie o postępach uczniów w nauce. Należą do nich takie czynniki, jak: niechętny stosunek do nauki, nieodpowiednie zachowanie się w szkole,

lenistwo, zła atmosfera w rodzinie, choroby czy też niedostatki w dydaktyczno-wychowawczej pracy szkoły. Doznawane niepowodzenia szkolne wytwarzają poczucie mniejszej wartości, niechętny stosunek do szkoły, stają się powodem konfliktów z rodzicami.

Problem niepowodzeń szkolnych stał się przedmiotem badań wielu znanych autorów, jak: J. Konopnickiego, H. Spionek, W. Okonia, J. Pietera i innych.

Przez niepowodzenia szkolne lub niepowodzenia dzieci i młodzieży w nauce szkolnej Cz. Kupisiewicz (1980) rozumie te „sytuacje, które charakteryzują się występowaniem wyraźnych rozbieżności między wymaganiami wychowawczymi i dydaktycznymi szkoły a postępowaniem uczniów oraz uzyskiwanymi przez nich wynikami nauczania”. Tak rozumiane niepowodzenia mogą mieć charakter ukryty bądź jawny.

Jako niepowodzenia szkolne ciągle stanowią otwarty problem dla licznych badań.

Skuteczne zapobieganie niepowodzeniom możliwe jest dzięki ustaleniu przyczyn, które wpływają na wystąpienie niepowodzeń.

Atmosfera panująca w domu jest istotnym elementem środowiska wychowawczego. Wychowanie w rodzinie polega na wytworzeniu takiej atmosfery współżycia (szacunek do dziecka, pomoc), która zapobiega lękom, poczuciu zagrożenia i niepewności (Z. Tyszcza 1974).

Podstawowymi wskaźnikami, jakie przyjęto do analizy tego problemu, były stosunki interpersonalne w rodzinie, tj. stosunki między małżonkami i dziećmi, stosunki rodziców do dzieci, obowiązki, wspólne spędzanie wolnego czasu przez rodzinę. Istotnym elementem są wzajemne stosunki panujące między małżonkami, gdyż one wpływają na atmosferę i wzajemne relacje pomiędzy członkami rodziny.

Badania 135 rodzin wykazały, iż 61,8% małżeństw to małżeństwa tradycyjne. W rodzinach tych ciężar wychowania dzieci spoczywa na kobietach, również podział obowiązków jest typowy. W 38,2% małżeństw panują stosunki partnerskie. A doskonale wiemy, że atmosfera domu rodzinnego jest ważnym czynnikiem psychospołecznym w rozwoju dziecka.

Życzliwe traktowanie dziecka, zrozumienie jego potrzeb, klimat emocjonalny, wspólne zainteresowania wpływają na pozytywną atmosferę rodziny. W takiej atmosferze wychowuje się 64,5% badanych dzieci. Natomiast w atmosferze negatywnej, w której jest niezgodne pożycie rodziców, konflikty i kłamstwa, alkoholizm wychowuje się 35,5% dzieci i młodzieży. Wychowując się w takich warunkach, dzieci przyswajają sobie nawyki złego zachowania, żyją w poczuciu zagrożenia i ciągłym stresie zagrażającym ich zdrowiu psychicznemu. Jest to powodem powstawania niepowodzeń szkolnych.

Istotną rolę stanowi również styl wychowania, który kształtuje nie tylko stosunki między rodzicami a dziećmi, ale oddziałuje na całość stosunków wewnątrzrodzinnych.

Wzorując się na Z. Tyszcze (1974) i na podstawie badań, można stwierdzić, iż najwięcej rodzin 50,4% przejawia stosunki autokratyczne. Utrzymuje się tam jesz-

cze patriarchalny system decydowania o rodzinie i odstępstwa od nich nie są tolerowane.

W 38,3% panują stosunki demokratyczne oparte na wzajemnym zaufaniu, a 11,3% rodzin przejawia liberalny styl zachowania. Cechuje się on tym, że choć w środowisku rodzinnym przyjęte są pewne normy zachowania, to są one łamane.

Style wychowania w rodzinie warunkują stosowanie przez rodziców określonych sposobów nagradzania, karania, nakazów i zakazów. Z badań wynika, że rodzice najczęściej nagradzają swoje dzieci za osiągnięcia szkolne. Potwierdziło to 67,8% badanych rodziców. Ale również na osiągnięcia dydaktyczne nakładane są kary. Naganą słowną stosuje 57,1% rodziców, dodatkowe obowiązki 20,7%, różnego rodzaju ograniczenia (zakaz oglądania TV, ograniczenie czasu wolnego, pozbawienie przywilejów – 10,1%), a stosowanie kar cielesnych – 12,1%.

Przechodząc do etiologii, dopatruje się jej zazwyczaj w czynnikach endogennych, które tkwią w dziecku, a w jej skład wchodzi przyczyny biopsychiczne wraz ze źle ukierunkowaną aktywnością własną dziecka, oraz przyczynach egzogennych, które tkwią w środowisku, w jakim dziecko żyje, wywołane przez czynniki społeczne oraz popełniane błędy w procesie wychowania.

W literaturze psychopedagogicznej głównie wymienia się podstawowe środowiska wychowawcze jako te czynniki, które, działając na jednostkę, w znaczny sposób determinują jej zachowanie. Jednostka ulega mechanizmowi destrukcji, gdy nie jest w stanie uregulować swoich problemów przystosowawczych, które wynikają z braku socjalizacji, nadmiernej internalizacji norm społecznych, sytuacji anomii, konfliktów własnych oczekiwań i standardów życiowych bądź otoczenia społecznego.

Współczesną rodzinę cechuje ogromna intensyfikacja życia pozarodzinnego, co z kolei może rodzić napięcia i stresy wynikające z niezaspokajanych potrzeb, które w efekcie prowadzą do niepowodzeń szkolnych dzieci i młodzieży.

Sporządzenie listy czynników mających wpływ na niepowodzenia szkolne jest zadaniem dosyć trudnym. Źródłem ich jest codzienne życie. Podstawą do wyodrębnienia niepowodzeń może być obserwacja życia codziennego. Z kolei wyodrębnione w ten sposób niepowodzenia nie są stałe. Tempo przemian życia powoduje, że również one ulegają znacznym zmianom. Dlatego też podstawowymi środkami w zapobieganiu i zwalczaniu niepowodzeń szkolnych jest:

- profilaktyka pedagogiczna,
- diagnoza pedagogiczna,
- terapia pedagogiczna.

Złożoność problemu nakazuje bowiem podjęcie działań diagnostycznych, mających na celu rozpoznanie przyczyn i ustalenie prognozy. Pełna diagnoza pedagogiczna wymaga analizy środowiska rodzinnego i ustalenia ciągu przyczynowo – skutkowego w różnych sferach jego funkcjonowania (poznawczego, emocjonalnego, społecznego). Pomostem przy współpracy pedagogicznej szkoły z rodziną jest pedagogizacja rodziców.

Bibliografia

- Cichowicz J.: *Niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży*, Olsztyn 1992.
- Czarnocka E.: *Ogólny obraz wartości cenionych przez młodzież*, [w:] *Młodzież szkolna i jej świat wartości (raport z badań)*, Warszawa 1985.
- Dyczewski L.: *Rodzina polska i kierunki jej przemian*, Warszawa 1993.
- John S., Kip Parrish J.: *Wychowanie skuteczne. 10 przykazań dla rodziców*, Warszawa 1994.
- Konopnicki J.: *Powodzenia i niepowodzenia szkolne*, Warszawa 1996.
- Kupisiewicz Cz.: *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1980.
- Kupisiewicz Cz.: *Niepowodzenia dydaktyczne*, Warszawa 1964.
- Łysek J.: *Niepowodzenia szkolne*, Kraków 1998.
- Marzec D.K.: *Dziecko a rodzina w zmieniającej się rzeczywistości społecznej*, [w:] *Z myślą o dziecku i rodzinie*, Opole 1995.
- Murdocka G.: *Spoleczne struktury*, Nowy York 1949.
- Olbrycht K.: *Edukacja aksjologiczna*, Katowice 1994.
- Pieter J.: *Środowisko wychowawcze*, Katowice 1972.
- Pospizyl K., Żabczyńska E.: *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*, Warszawa 1985.
- Rembowski J.: *Rodzina w świetle psychologii*, Warszawa 1986.
- Skoczylas W.: *Rozwój somatyczny i sprawność motoryczna uczniów zagrożonych nieprzystosowaniem społecznym*, Łódź 1995.
- Skorny Z.: *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 1992.
- Smarzyński A.: *Rodzina współczesna jako środowisko wychowawcze*, Wrocław 1978.
- Spionek H.: *Zaburzenia rozwoju uczniów a niepowodzenia szkolne*, Warszawa 1973.
- Szlufik W.: *Niepowodzenia w nauce i ich uwarunkowania*, Częstochowa 1998.
- Świątkiewicz W.: *Rodzina wobec kryzysu wartości*, [w:] *Kobiety wobec przemian okresu transformacji*, pod red. K. Faliszek, E.M. Petras, K. Wódcz, Katowice 1997.
- Tyszka Z.: *Socjologia rodziny*, Warszawa 1974.
- Urban B.: *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Kraków 1998.
- Współczesna rodzina polska, stan i przemiany*, „Problemy Rodziny” 1994 nr 2.
- Wroczyński R.: *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1977.
- Ziemska M.: *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 1969.
- Ziemska M.: *Rodzina i dziecko*, Warszawa 1986.